

PRILOG IZLAGANJU I PROBLEMATIZACIJI TEORIJE I IDEOLOGIJE FUNKCIONALIZMA

Pojam funkcionalizma upotrebljava se u društvenim znanostima u svijetu i u nas u najrazličitijim sklopovima i značenjskim artikulacijama. U svim društvima razgovor o funkcionalizmu vodio se i o pitanju, kakve ideologijske ili političke implikacije donosi kritička ili eklektička upotreba te teorije. Zbog toga se samo po sebi razumije da mi u našem promišljanju hoćemo da odredimo koje mjesto pripada teoretskom, a koje vanteoretskom odnosu prema funkcionalizmu. S metodskog gledišta to nas obavezuje da razlikujemo *funkcionalizam kao teoriju od funkcionalizma kao ideologije*. Radi se o dva gledišta, koja se sjedinjavaju na mnogim razinama, ponekad i na premnogim, tako da je razlika jedva opažljiva ili čak neodrediva. Ali mi polazimo od toga da je razlika vidljiva i da je treba teoretski locirati.

FUNKCIONALIZAM KAO TEORIJA

1. »Rani funkcionalizam«. Barrington Moore i Alvin Gouldner¹ vide prethodnike funkcionalizma već u pretkršćanskoj eri. Platon anticipira, na primjer, niz funkcionalističkih ideja. U Zakonima on tvrdi, da je svaka, pa i najmanja stvar stvorena zato da igra određenu ulogu u svijetu, i da svaka takva stvar ima svoje mjesto u kozmosu. Slično tvrdi i funkcionalizam svojom pretpostavkom, da su sve stvari u socijalnom svijetu »funkcionalne«. Platonizam i funkcionalizam slažu se i u tome, da zlo nije stvarno i da je dobro i zlo moguće razlikovati i svako od njih pripisati jednome ili drugome okviru. Isto su tako evidentne organicističke metafore u Platonovim djelima, a u funkcionalizmu koncept je socijalnog sistema sastavljen na temelju apstrakcije i formalizacije ranih organicističkih modela. Oba su okrenuta prema socijalnim mehanizmima koji oblikuju ljude i određuju im norme. Platonska mjera čovjeka jest »bog«, a funkcionalistička mjera čovjeka je »društvo«. Platonovski naglasak na socijalizaciji djece nije ništa veći od funkcionalističkoga, itd., itd.

Otac funkcionalizma novog vremena nesporno je Emile Durkheim, prije svega djelom *Formes élémentaires de la vie religieuse*, treća knjiga, koje

istražuje prirodu i funkcije vjerskih obreda i rituala. Durkheim je formulirao četiri glavne društvene funkcije rituala:

a) disciplinsku i pripremnu funkciju; jer ritual priprema pojedinca za društveni život time što ga prisiljava na samodisciplinu, prezir prema trpljenju i na samozataju, bez kojih bi život u društvu bio nemoguć;

b) kohezivnu funkciju; ritualima se socijalna grupa s vremena na vrijeme potvrđuje; zajedničkim djelovanjem i osjećajima pospješuje se grupna solidarnost;

c) funkciju oživljavanja, koja podstiče elemente zajedničke svijesti posredstvom tradicije buđenja svijesti o zajedničkim vrijednostima i nasljeđu;

d) funkciju euforije, pri čemu je reč o uspostavljanju društvene euforije, to jest prijatnog osjećaja da je sve u redu u svijetu i s njime. Smrt člana društva uzrokuje krizu koju društvo olakšava time što vrši moralni pritisak na svoje članove da se pomoću osjećaja harmoniziraju sa situacijom.

Kao »škola« funkcionalizam se pojavio tek godine 1922, i to s Radcliffe-Brownovom knjigom »Andaman Islanders« i knjigom Malinowskoga »Argonauts of the Western Pacific«. Zajednička teza obaju djela jest: bilo koji element u kulturi ili društvu treba gledati iz perspektive doprinosa cjelini. Prisjetimo se da je Malinowski zvanje doktora znanosti dobio u matematici, gdje su elementi bilo kojeg pojedinačnog sistema definirani kao funkcije nekog drugog sistema. Redukcija na funkcionalnu povezanost bila je dodatno stimulirana još i poslije doktorata, kada se Malinowski počeo ozbiljno baviti kemijom i fizikom. Malinowski je funkcionalnost nečega razumjevaio prije svega u smislu ispunjenja određenih potreba, koje je definirao najprije s biološkog gledišta. Utjecaj Malinowskog (London) i Radcliffe-Browna (Australija) bio je ogroman, posebno na englesku antropologiju i na američku antropologiju i sociologiju. Godine 1950. sva je engleska antropologija još bila samo funkcionalistička.²

U Americi su Clyde Kluckhohn i Dorothy Leighton³ objasnili vješanje nedužnih ljudi (osuđenih kao »čarobnjaka« odnosno »čarobnica«) kao funkcionalno sredstvo koje odstranjuje nepovjerenje u zajednici. Ili Childe,⁴ kada tvrdi da lov na glave održava ekonomski sistem. Polanyi je na te rane, vulgarne funkcionalističke analize dao slijedeću primjedbu: »Bez obzira na to koliko je krut, podao ili nerazuman bio običaj, ta su objašnjenja polazila od toga da je riječ o ispunjavanju određene društvene funkcije.«⁵

Tek Robert Merton⁶ djelomično je rehabilitirao funkcionalističku analizu, kada ju je obogatio s tri međusobno povezana postulata: *funkcionalno jedinstvo društva* (»uvjet, pod kojim svi dijelovi socijalnoga sistema rade zajedno s dovoljnim stupnjem harmonije ili internog sklada«), *univerzalnost* (»u svakom tipu civilizacije, u svakom običaju, materijalnom objektu ideja i vrijednost ispunjavaju neku vitalnu funkciju«) i *nužnost* (»svaki običaj... predstavlja potreban dio u okviru radne cjeline«).

2. *Parsonsov »zreli funkcionalizam«*. Središnja ličnost »zrelog« funkcionalizma bez sumnje je Talcott Parsons. Parsons je na sveučilištu Amherst u SAD završavao svoj postdiplomski studij iz biologije. Ubrzo poslije toga studirao je na London School of Economics kod Hobhousea, Ginsberga i kod Malinowskog, koji je u Parsonsa probudio interes za funkcionalni pristup. U

Heidelbergu se oduševio Weberom i Sombartom. Po povratku iz Njemačke Parsons je na Amherstu i kasnije na Harvardu predavao ekonomiju. Na Parsonsa su najviše utjecali A. Marshall, Pareto, Durkheim i Weber.⁷

Parsons je samoga sebe nazvao »nepopravljivim teoretičarem«, nikada nije objavio djelo koje bi se pozivalo na podatke iz specifičnog empirijskog istraživanja. Kao životni cilj postavio je sebi konstrukciju totalnoga, općeg teoretskog sistema. Opći teoretski sistem mora nadasve biti teorija akcije koju Parsons shvaća ovako: središnji mehanizmi proizlaze iz igrača koji su sami usmjereni u situacije ovisno o raznovrsnim ciljevima, vrijednostima i normativnim standardima. U voluntarističkoj teoriji moraju se akcije, ideje, ideali, ciljevi i normativni standardi razmatrati kao uzročno relevantne varijable a ne kao slučajne pojave. Socijalni sistem mora raspolagati s minimalnim uvjetima stabilnosti, to jest s funkcionalnim preduvjetima:

a) funkcionalni preduvjeti s obzirom na individuum: minimalne potrebe većine igrača moraju biti zadovoljene;

b) funkcionalni preduvjeti s obzirom na društva: minimalna kontrola nad potencijalno razornim ponašanjem;

c) funkcionalni preduvjeti s obzirom na kulturu: socijalni sistem omogućen je jezikom i kulturom; zbog toga mora postojati dovoljna količina kulturnih resursa za odgovarajuću internalizaciju ličnosti u socijalnom sistemu.

Pet dihotomija (»pattern-variables«) jesu, po Parsons, univerzalne dileme s kojima se suočavaju »igrači« pri definiranju socijalne situacije. Na temelju dihotomija moguće je klasificirati socijalne sisteme kao cjeline i analizirati socijalne uloge. Dihotomije su sljedeće:

a) *emocionalnost* — *neutralna emocionalnost*; primjer: odnos između žene i muža izrazito je emocionalne prirode, a odnos između zdravstvenog radnika i pacijenta neutralne je naravi;

b) *specifičnost* — *raspršenost*; primjer: veze među supružnicima primjer su veze upućenosti, jer je ego usmjeren u partnera kao u totalnu ličnost, veza između prodavača i kupca primjer je specifične veze;

c) *univerzalizam* — *partikularizam*: primjer: dobar liječnik određen je na univerzalističkom kriteriju, a kriterij ili odnos prema vlastitom djetetu, uspostavlja se na prakularističkoj osnovi;

d) *kvalitet* — *izvršenje*; kriterij se oslanja na način ispitivanja; tko ili što je određena osoba (askriptivnost) ili što je određena osoba uradila odnosno što je moguće očekivati da će napraviti (achievement);

e) *samousmjerenje* — *kolektivističko usmjerenje*; primjer: djeluje li suprug-otac pretežno u svojem interesu ili u interesu društva kao cjeline?

Dihotomije se mogu razvrstati na razne načine (permutacije, kombinacije). Sam Parsons došao je do 32 tipa, koji se na posebnim i pojedinačnim područjima mogu još umnožiti.

U »Socijalnom sistemu« Parsons proširuje funkcionalističku teoriju na tvrdnju, da svi sistemi (po Parsonsu ima ih četiri: socijalni, kulturni, psihološki i behavioralno-organski)⁸ moraju ispuniti i sljedeće funkcionalne preduvjete: održavanje sheme (kulturni sistem), integracija (socijalni sistem), po-

stizanje cilja (psihološki sistem) i adaptacija (behavioralno-organski sistem). Parsonsov prijedlog dan je s namjenom da se omogući plodonosna kategorizacija i interpretacija socijalnih struktura ovisno o njihovom doprinosu spomenutim četirima funkcijama. Četvero-funkcijska paradigma zasada je još bez neposredne empirijske relevancije i doživjela je više heurističku potvrdu.⁹

3. *Kritika funkcionalizma.* Kritika funkcionalizma javlja se kako izvana tako i iznutra funkcionalističkog načina mišljenja. Mertonov, Levyjev i Homansov teoretski doprinos možemo objasniti kao pokušaje koji ostavljaju otvorena vrata modifikaciji funkcionalne teorije. G. Homansov poziv »Bringing Man Back In«¹⁰ oštro »protestira« protiv protjerivanja čovjeka iz Parsonsove varijante funkcionalizma. Poziv je metodologijski i konceptualno utemeljen na taksonomiji elemenata koji bi trebalo da služe analizi socijalnog sistema:

a) aktivnost — što rade članovi skupine kao članovi; b) — interakcija — veza između aktivnosti člana jedne skupine s aktivnosti članova druge skupine; c) sentiment — količina osjećaja članova skupine s obzirom na skupinu; d) norme — znakovi ponašanja koji su bili svjesno ili podsvjesno prihvaćeni u skupini. R. K. Merton obogatio je funkcionalističku teoriju s dva teoretska dodatka. Prvo, koncepciji funkcije dodao je pojam disfunkcije (Parsons je od Durkheima preuzeo samo koncept solidarnosti, a Merton je tu nedosljednost kod Parsonsa popravio tako što je upozorio na koncept »anomie« kod Durkheima i usporedio s time na disfunkciju), i drugo, razlikovanje funkcije na manifestne (u smislu objektivnih posljedica) i latentne funkcije (nenamjerne i nepriznate).

M. J. Levy¹¹ nastojao je sjediniti Parsonsove i Mertonove poglede na funkcionalističku teoriju. »Funkciju« je izložio u smislu djelovanja strukture kroz vrijeme. Parsonsovoj »funkciji« i Mertonovoj »disfunkciji« dodao je »eufunkciju«, koja izražava stanje stvari ili pitanja koja proizlaze iz djelovanja strukture u određenoj jedinici i u vremenu, koja povećava ili održava postojanost jedinice.

Radikalnija kritika funkcionalne teorije došla je iz filozofije znanosti. E. Nagel¹² zapazio je veliku pometnju kod upotrebe pojma funkcije, koji se raspršuje u 6 različitih značenja:

1. veze zavisnosti i međuzavisnosti;
2. serije procesa (biolozi govore o »funkcioniranju« želuca);
3. »vitalne funkcije« u biologiji;
4. utilitarnost (»funkcija sjekire sastoji se u tome da sječe drva«);
5. određene akcione posljedice za sistem kao cjelinu;
6. doprinos održavanju određene situacije u danome sistemu.

Nagel zaključuje da je povezanost funkcionalističke teorije s teleološkim objašnjenjem iz fiziologije potkopala njenu legitimaciju teorije s različitim teoretskim pristupom.

FUNKCIONALIZAM KAO IDEOLOGIJA

Socijalno-politička funkcija »ranoga« antropološkog funkcionalizma u britanskom imperiju bila je očita. Još prije pojave funkcionalizma u britan-

skoj antropologiji su ugledni antropolozi pozivali politiku da veću pažnju posveti (u financijskim i drugim vidovima) disciplini, koja može imperiju dati značajne informacije o stranim narodima i time pripomogne konsolidaciji imperija.¹³ Radcliffe-Brown je u eseju »Neki problemi sociologije Bantu« odgovorio na pitanje, koje metodologijsko usmjerenje u antropologiji može služiti interesima kolonijalizma. Funkcionalizam za razliku od etnologije, koja se oslanja na puko povijesnu metodu pripovijedanja, (»da su se određene stvari dogodile«), dolazi do induktivnih generalizacija koje govore *kako* i *zašto* su se stvari dogodile.¹⁴ Brownova antropologija oslanjala se na tri središnja pojma, na pojmu integracije, ekvilibrijuma i solidarnosti. Značajna je konstatacija da su pojmovi bili aplicirani prije svega sa stajališta interesa britanskog imperija, u namjeri da on ostane u ekvilibrijumu dok međutim ideologijske predrasude i interesi nisu dozvoljavali refleksije o, primjerice, interesima integracije i solidarnosti crnačkih plemena u Africi.

Evons-Pritcharda je kolonijalna uprava zamolila, da se odmah lati studija političkih institucija Nuera, koji su u to vrijeme vodili ogorčenu borbu s Englezima. Funkcionalistička socijalna antropologija imala je političku prednost pred starijim etnologijskim pristupom, jer se usmjerila isključivo na identifikaciju ključnih socijalnih i političkih institucija kolonijalnih objekata. U vezi s time karakterističan je naslov uobičajene godišnje poslanice predsjednika Kraljevskog antropološkog institut aprof. J. L. Myresa, koji je glasio: »Znanost čovjeka u službi države«. Tridesetih i četrdesetih godina ovog stoljeća engleska je vlada vrlo izdašno financirala antropološka istraživanja, a veliki dio financijskih sredstava počeo se prelijevati također iz profita Rockefellerovog društva, koje je u Africi uložilo mnogo kapitala.

Brojni kritičari predbacuju i suvremenom funkcionalizmu konzervativnost. Radcliffe-Brown bio je jedini među »prvim« funkcionalistima koji je pri kraju svojeg teoretskog rada kritički promišljao svojoj vlastitoj socijalnoj ulozi i granicama funkcionalističke teorije. Funkcionalisti novog vremena uložili su mnogo više ozbiljnog i argumentiranog rada u utemeljenje stajališta, da funkcionalna analiza sama po sebi nije nužno i automatski konzervativna, da se može koristiti i razumjeti iz radikalne, kritičke perspektive. Ovdje ćemo navesti samo dva karakteristična pristupa, od kojih jedan¹⁵ polazi od isključujuće prirode impliciranih vrijednosnih pozicija u funkcionalnoj teoriji i alternativnoj teoriji, koja uključuje konfliktni i historijski moment. Drugi pristupi traže dodirne točke između funkcionalizma na jednoj strani i konfliktnih teorija, dijalektike i historijskog materijalizma na drugoj strani.

Funkcionalistička teorija

a) čovjek i društvo:

- transcendentalna priroda društva (sui generis), pomanjkanje transcencije je isto što i nedostatna socijalna kontrola
1a (= anomie);

Konfliktna teorija

a) čovjek i društvo:

- društvo je shvaćeno iz perspektive borbe društvenih grupa sa suprotnim ciljevima; — imanentna koncepcija društvenih odnosa; društvo je produžetak čovjeka, transcencija društva jednaka je alienaciji čovjeka;

— pozitivni odnos prema postojećim institucijama;

b) priroda čovjeka

— homo duplex, poluegoističan čovjek;

— tabula rasa, čovjek je izdnučen sa procesom socijalizacije

— homo damnatus, podjela na moralno superiorne i moralno inferiorne ljude;

c) vrijednosti:

— socijalna dobra: stabilnost, red, autoritet, kvantitativni rast.

— pozitivni odnos prema društvenim promjenama;

b) priroda čovjeka:

— homo laborans, čovjek je stvaralačko biće u odnosu prema samome sebi i društvu, te se potvrđuje u praktičnoj i autonomnoj socijalnoj akciji;

c) vrijednosti:

— sloboda kao autonomija, promjene, akcija, kvalitativni rast.

Na metodologijskoj razini divergencija je isto tako očita:

Dominantni pojmovi:

— ahistorijski, visoki stupanj generalizacije, superindividuum, sistemске potrebe kao funkcionalni preduvjeti za bilo kakav društveni sistem.

Dominantni pojmovi:

— historijski, dinamični, nizak stupanj općenitosti i visoki stupanj historijske specifikacije, ljudske potrebe, usmjerenost u budućnost i na neozbiljeno stanje stvari.

Pire L. van den Berghe zauzima se u eseju pod naslovom »Dialectic and Functionalism«¹⁶ za sintezu obaju pristupa, bez obzira na to što su razlike evidentne i često kontradiktorne. Zajedničke su im tobože slijedeće pretpostavke: na društvo gledaju kao na sistem dijelova koji su u međusobnom odnosu. Konflikt i konsenzus nisu međusobno u suprotnosti, jer konflikt može imati snažnu stabilizacijsku ulogu (Coser), dok suprotno tome konsenzus često ima dezintegracijsku funkciju. Najspornija tvrdnja Bergha sastoji se u tome da se oba pristupa, dijalektički i funkcionalistički, temelje na ekvilibrijumu. Sinteza u sklopu trijade teza-antiteza-sinteza tobože nije ništa drugo do vrhunac ciklusa koji se dovršava u mirovanju. Robert Merton napravio je korak dalje u čuvenom eseju »Manifest and Latent Functions«¹⁷ tvrdnjom da funkcionalna analiza ne implicira već od samog svojeg početka konzervativne ili radikalne posljedice. Funkcionalna analiza ne bavi se samo statikom, već i dinamikom društvenih promjena (disfunkcija).

OTVORENA PITANJA TEORIJE I IDEOLOGIJE FUNKCIONALIZMA

Poslije ovog relativno kratkog izlaganja teoretskih i ideologijskih gledišta funkcionalizma mi ćemo u isto tako jezgrovitom obliku skicirati jedanaest otvorenih problemskih tema ili teza¹⁸ koje se postavljaju pred marksističku društvenu misao na daljnje promišljanje i istraživanje:

stjecasti su svim teoretičarima? — Ili je funkcionalizam sistema i funkcija, ako je

— Budući da je konstitutivna logika funkcionalizma organicistička, nužno se nameće pitanje o postojanju izomorfnosti između organskog i socijalnog.

— U čemu je odlučujuća, kritična razlika između marksizma i funkcionalizma? Te razlike nema u naglašavanju vrijednosnoga sklopa kao specifične razlike, jer je sistem vrijednosti odnosno oblika društvene svijesti karakteristika obaju pristupa.

— Koji su to socijalni interesi koji, preoblikovani u predteoretski spoznajni interes, vode funkcionalnog analitičara u njegovim istraživanjima?

— U kojoj mjeri je funkcionalizam kao ideologija odnosno svjetonazor prisutan u našem društvenom prostoru?

— Koje teoretske postavke funkcionalizma su jugoslavenski i posebno slovenski sociolozi prihvatili u svojim istraživanjima?

— Ako je uzročno objašnjenje paradigma znanstvenog objašnjenja, iskrsava pitanje znanstvenosti funkcionalnog objašnjenja, jer ono nije uzročno (navodi samo dovoljne a ne i nužne uvjete).

— Kakav je odnos između marksizma i funkcionalizma: Isključuje li funkcionalna metoda dijalektiku u cjelini? Je li funkcionalna metoda sadržana u marksizmu? Ili se radi o djelomičnom međusobnom uključivanju i isključivanju? Ako je tako, u kojim točkama?

— Možemo li govoriti o marksizmu kao o asimetričnoj teoriji, jer proizlazi iz konflikta, i o funkcionalizmu kao o simetričnoj teoriji, jer proizlazi iz ravnoteže?

— Ima li funkcionalizam, koji u zapadnom svijetu igra konzervativnu ulogu, jednaku ulogu i u socijalizmu (koliko ga učvršćuje i konzervira)?

— U kojoj je mjeri (ako uopće jest) strukturalno-funkcionalna analiza nužno sredstvo teoretskog odslidikavanja svijeta koji jest strukturalan i funkcionalan?

N A P O M E N E:

¹ B. Moore, *Political Power and Social Theory*, Harvard, 1958, A. W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, 1970, pp. 412—432.

² R. Firth, »Function«, u *Sol Tax* (ed) *Current Anthropology*, University of Chicago, 1955, pp. 247—51.

³ C. Kluckhohn i D. Leighton, *The Navaho*, Harvard, 1946, p. 176.

⁴ V. G. Childe, *What Happened in History*, Pelican 1950, p. 15.

⁵ M. Polanyi, »Scientific Outlook? Its Sickness and Cure«, »Science«, 125:3246 (Ožujak 1957), p. 482.

⁶ R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, 1957, pp. 26—32.

⁷ T. Parsons, *Structure of Social Action*, McGraw Hill, 1937.

⁸ E. Tiryakian i J. McKinney, *Theoretical Sociology*, ACC 1970, p. 43.

⁹ W. C. Mitchell, *Sociological Analysis and Politics*, PH, 1967; aplikacija Parsonsove teorije u političkoj znanosti.

¹⁰ G. Homans, »Bringing Man Back In«, *ASR*, 29 (Pros, 1969), pp. 809—18.

¹¹ M. Levy, *The Structure of Society*, Princeton 1952.

¹² E. Nagel, *The Structure of Science*, HBV Inc., 1961, pp. 520—535.

¹³ Vidi analizu predsjedničkih adresa Kraljevskog antropološkog instituta iz godina 1893—1919 u J. Stauder, »The Function of Functionalism«, 1971 (rukopis).

¹⁴ Ibid., p. 14.

¹⁵ J. Horton, »Order and Conflict Theories of Social Problems as Competing Ideologies«, *AJS*, 71 (svibanj 1966), pp. 701—713.

¹⁶ *ASR*, 23 (listopad 1963) pp. 695—705.

¹⁷ R. Merton, op. cit.

¹⁸ Kod formuliranja otvorenih pitanja bitno mi je pomogao Matjaž Maček, a osobito rasprava o funkcionalizmu, koju su dne 18. travnja 1973. organizirali FSPN i Centar za razvoj i širenje marksizma pri Sveučilišnoj konferenciji SKS (Ljubljana).

Sa slovenskog preveo Hotimir Burger